

БІОЛОГІЧНЕ, ДУХОВНЕ ТА СОЦІАЛЬНЕ В ЛЮДИНІ ЯК ЧИННИКИ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Іван БУЯН

Copyright © 2010

УНІКАЛЬНІСТЬ ТА СПЕЦИФІКА ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

Взаємодія людини та економіки – важлива, особлива і водночас одна із багатьох (економіка, політика, право, освіта, культура, ідеологія, релігія, спорт, сім'я) сфер життєвого суспільного виробництва повсякдення громадян. У ній, як і в будь-якій іншій, реалізуються як загальні, так і спеціальні, значущі саме для взаємодії з економікою, складові людського буття. Тому, перш ніж досліджувати проблеми взаємозв'язку і взаємозалежності людини й економіки, треба з'ясувати окремі питання походження, сутності, властивостей та особливостей людського існування.

“Феномен людини” – одна із ключових, “вічних” тем світової науки. Філософські, соціологічні, біологічні, релігійні та інші наукові напрями протягом тисячоліть досліджують різні аспекти унікального людського буття. Проблеми тіла і душі, біологічного і психічного, генетичного і набутого, здорового і хворого, тіла та духу тощо були і є предметом глибоких наукових пошукувань. Досягнення наук у розробці цієї проблематики неможливо переоцінити. Але, поряд з цим, нез'ясованих тем тут залишається немало. Скажімо, вченим не вдалося дати науково обґрунтовану відповідь на питання про походження людини. Єдиної концепції з цієї проблеми не існує і навряд чи вона будь-коли буде створена. Значні розходження наявні також у соціогуманітарних науках щодо суті людини, вагомості окремих її властивостей у повсякденній життєдіяльності та психокультурному розвитку.

Так само розійшлися уявлення дослідників людини щонайперше з приводу її тілесної досконалості. Теїстична (“теїзм” від гр. – “бог”) думка стосовно походження людини, її місця і ролі на Землі відображена в Біблії, у Книзі Буття (IX – VIII століття до н. е.): “І сказав Бог: “Сотворімо людину за образом

Нашим, за подобою Нашою, і хай панують над морською рибою і над птаством небесним, і над худобою, і над усією землею...” “І сотворив Господь Бог людину із пороку земного і диханням життя вдихнув у ніздрі її, і стала людина живою душею” [1, с. 1].

Згідно з теоріями космічної, біологічної та культурної еволюції вважається, що тричотири мільярдів років тому розпочалася біологічна еволюція на Землі, внаслідок якої виникло і нині існує приблизно півтора мільйона тваринного і п'ятсот тисяч рослинного походження біологічних видів. Два-три мільйони років тому розпочалася культурна еволюція, а біологічна у поєднанні з культурною стали процесами, що зумовили формування людини. Отже, людина – це, з одного боку, один із приблизно двох мільйонів земних видів біологічної системи і з іншого – особливий біологічний рід – людство. Відповідно до уявлень К. Ліннея, Ж-Б. Ламарка і Ч. Дарвіна людина є останньою і найдосконалішою ланкою в ланцюзі розвитку живих істот на Землі.

Людина – унікальне, специфічне творіння Всесвіту, *найскладніша і найдосконаліша, багатогранна та багатofункціональна, і водночас досить вразлива істота*. Передусім вона вирізняється особливою тілесністю. За християнськими канонами, саме вона – образ і подоба Бога, тому її тілесність є вінцем творіння, має божественний вимір.

Проте одні філософи, соціологи, біологи, теологи стверджують, що людина – це справді вінець розвитку природи, вершина біологічної еволюції, інші, головні представники релігійних поглядів, розглядаючи її тілесність, обстоюють думку, що вона є невдалим, ущербним явищем світового розвитку. Так, скажімо, німецький філософ, один із засновників філософської антропології, А. Гелен (1904–1976) доводив, що людина погано закорінена в природі, є біологічно недосконалою істотою. Тварини, на відміну від неї, одвічно наділені спроможностями, достатніми

для того, щоб природним чином пристосуватися до навколишнього середовища і виживати в ньому. Існуючі природні умови “влаштовують” тваринний світ. Звичайно, шлях від моменту народження до самостійного життя у людському роді й у тварин – різний. Більшість тварин з’являються, маючи чітку програму поведінки й усі найважливіші біологічні передумови для самостійної життєактивності. Для цього вони наділені природою органами, що уможливають їх повне пристосування до зовнішнього світу. Природний інстинкт, безумовний та умовний рефлекс є достатніми і надійними регуляторами, завдяки яким тварина “знає”, що робити, коли і які дії застосовувати, як їх виконувати. Натомість людина змушена створити і постійно розвивати “другу природу”, тому що характеризується біологічною недосконалістю, у неї ослаблені інстинктивні чинники взаємодії з природою, що призводить до порушення гармонії у їх безперервному ситуаційному контактуванні.

Двозначними виявилися погляди мислителів і на суть та цінність духовних властивостей людини, на її розум, здатність до мисленневої обробки явищ і процесів зовнішнього природного та внутрішнього людського світу, на її схильність до спілкування тощо. Ще з часів давньогрецької філософії виникла і розвивалась думка, що розум, свідомість, мислення, здатність до пізнання світу виводять людину за межі тваринного світу, надають їй “статус” своєрідності та унікальності. Саме розум у взаємодії з тілом стає досконалим і всесильним засобом успішного “закорінення” людини в природну та соціальну системи.

Протилежні погляди на проблему висловлювали, наприклад, Августин Блаженний і Тома Аквінський, котрі вважали, що розум – одна з найсумнівніших властивостей людини, джерело небезпечних спокус, її самозвеличення. Саме він породив недолугі ідеї панування її над природою, “підкорення” останньої своїй волі згодом це підтвердила історія людства: наука та економіка створюють технічні засоби знищення і природи, і людства. У цьому аналітичному контексті німецький філософ А. Шопенгауер (1788–1860) доводив, що розум – це “жахливий наслідок занепаду в людині базових, природних характеристик”. Пізніше неофройдиристи розглядали її раціональну виробничу діяльність як насилля та злопороджувальний спосіб підпорядкування світу. Існує також думка, що людина не здатна і до належного суспільного життя, тому що

надто егоїстична. Англійський філософ Т. Гоббс (1588–1679) стверджував, що до виникнення держави відбувалися війни “усіх проти всіх”. І лише з виникненням держави став можливим суспільний договір, котрий забезпечує людині безпеку та мирне співіснування із собі подібними.

Філософія, а останнім часом філософська антропологія, виділяють людину з навколишнього середовища і намагаються з’ясувати, хто вона, розкрити її сутність. Аристотель вважав, що людина – це політична істота, Р. Декарт – мисляча істота, Б. Франклін – істота, яка виробляє знаряддя праці, К. Лінней – людина розумна (гомо сапієнс), К. Ясперс – істота, котра здатна самоусвідомлювати своє Я. Проблемі пізнання суті людини Сократ визначив так: “пізнай самого себе”. К. Маркс стверджував, що людина – це сукупність усіх суспільних відносин. І таких визначень суті людини налічується більше двадцяти.

Філософська антропологія з’ясовує проблеми суті і структури людини, співвідношення в ній природного і культурного. Спочатку, в міфологічних уявленнях про людину, мовилося про неї “взагалі”. З появою релігійних учень у людині розмежовується дві її структурні складові – тіло і душа. З’являються думки про наявність безтілесних істот – ангелів, “духів” тощо. Одним із важливіших результатів зазначеної сфери знань є виокремлення в людині трьох основних структурних складових – біологічної, духовної і соціальної.

Природничі науки (біологія, фізіологія, класична психологія, генетика, анатомія тощо) “знають” усе про організм людини, його сутність та походження, біологічні, хімічні, фізичні, психічні та інші процеси, що в ньому відбуваються, про взаємодію органів нервової системи та внутрішніх органів людини і зовнішнього середовища. У будь-якому разі *біологія, фізіологія, генетика, філософська антропологія тощо є для економічної теорії, інших економічних наук, джерелами знань про ті природні і набуті властивості людини, її організму, “завдяки” яким і у зв’язку з якими власне і стають важливими та можливими процеси створення і функціонування економіки як соціосистеми.*

В науково-економічних колах досить сильні позиції займає думка, що економістам у своїх дослідженнях не слід включати будь-який матеріал неекономічного походження. Але дійсність указує на протилежне: для розгадки багатьох економічних таємниць матеріал часто знаходиться не безпосередньо в економічному

довкіллі, а, наприклад, у таких сферах, як археологія, біологія, фізіологія, психологія, культурологія, генетика, гігієна, методологія тощо. Більше того, якщо доведена триструктурна побудова людини, то це є підставою для того, щоб в економічній теорії з'явився новий науковий напрям досліджень, зокрема із питань сутності та формовияву біологічного, духовного і соціального людини в існуючій економічній системі. Теоретики економічного профілю, звертаючись до проблем взаємодії людини та економіки, нині не мають і не можуть ігнорувати, на наш погляд, важливий і такий, що не викликає сумнівів, доробок інших, поважних з погляду своїх упереджень, наук. Це означає, що виникає виняткова актуальність скрупульозно вивчити взаємодію не лише людини «взагалі» та економіки «взагалі», а й її окремих біологічних, духовних, соціальних складових у сучасній економічній сфері суспільного виробництва. Адже кожний із трьох названих складників відрізняється походженням, сутністю, змістом, значенням у життєдіяльності людини, функціональним застосуванням та механізмами реалізації.

БІОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ТА ПРОЦЕСИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДСЬКОГО ОРГАНІЗМУ

Людина – це перш за все особливий вид біологічної системи. У її загальній структурі біологічним властивостям належить особлива роль у життєпотіці повсякдення кожної окремої особи.

Біологічне людини, – стверджують філософи, – є найвищим рівнем природного, найзначущою її частиною, яка інтегрує у собі фізичне і хімічне. Це – сукупність загальних суттєвих ознак і властивостей людини як виду [2, с. 354]; вона народжується і розвивається у формі людського організму. Коли говоримо про біологію людини, то маємо на увазі: а) її організм, його тілесну будову (анатомію); б) фізіологію (функції і процеси, які постійно здійснюються в організмі людини); в) окремі клітини, тканини, органи, системи органів; г) травленеву, дихальну, кровоносну (серцево-судинну), видільну, статеву, ендокринну, нервову, сенсорну, опорно-рухову системи; д) психічні процеси; е) генетичні успадкування; є) антропологічні явища та процеси; ж) гігієнічні проблеми здоров'я, шляхи і способи його збереження.

До біологічно зумовлених фізичних властивостей людини належать її стать, періоди життя (дитинство, юність, зрілий вік, старість), природні здібності, окремі риси характеру, здатності бачити, чути, відчувати, наявність розуму, свідомості, почуттів та емоцій. Суто біологічного походження є багатоманітна нужденність організму людини – в їжі, одязі, взутті, житлі, статевих зносинах, ліках тощо. У цьому зв'язку видатний український психолог Г.С. Костюк (1899–1982) наголошував, що «біологічне зумовлює й індивідуальні розбіжності у природних можливостях людей. Саме через ці розбіжності окремі індивіди по-різному вчаться, з різною швидкістю, повнотою та глибиною оволодівають нагромадженими людством духовними цінностями, по-різному долучаються до їх «примноження» і тим самим досягають різних рівнів розвитку своїх специфічно людських потреб і здібностей» [3, с. 80].

Джерелами біологічних властивостей людини є вроджені її характеристики. За походженням – це природні властивості, так само як і будь-якої рослини чи тварини. Властивості людського організму генетично передаються від покоління до покоління. Так, з'ясовано, що за всю історію еволюції людського організму в анатоμο-фізіологічному плані в ньому мало що змінилося, вочевидь від природи він наділений надзвичайними резервами стійкості та надійності. Загалом науковці стверджують, що організм людини має десятикратний резерв міцності, а отже, здатний витримувати значні навантаження і навіть перенавантаження.

Зауважимо для нас очевидне: *людина і людський організм – різні категорії. По-перше, людина є «представником», «власником», «розпорядником» свого організму; вона вимушена рахуватися з його нужденністю, піклуватися про його належний стан. По-друге, їй належить «право» використання та застосування людського тіла, духовного потенціалу в різних сферах людського життя взагалі та економіки зокрема.*

Органічний світ нашої планети має клітинну основу життя і розвитку. Людський організм являє собою перш за все сукупність клітин. Клітини, органи, системи органів утворюють тілесні, фізіологічні та психічні системи, які здійснюють різні процеси життєдіяльності. Біологи стверджують, що у людському організмі задіяно приблизно дев'ять трильйонів клітин двохсот'ятидесяти

структурно-функціональних типів. “Кожна клітинка – окрема, первинна, багатофункціональна, надзвичайно складна біологічна система, здатна здійснювати різні, численні біологічні, хімічні процеси. Вона керується у “своїй діяльності” інформаційною системою ДНК. Найелементарніша клітина має принаймні триста генів, кожен з яких утворює якусь важливу для організму людини речовину, білок чи іншу хімічну структуру” [4, с. 5].

Отож клітина організму людини становить сукупність органічних речовин – білків, жирів, вуглеводів, нуклеїнових кислот, вітамінів, неорганічних (вода) та мінеральних речовин. Вони володіють біологічною, хімічною, фізіологічною та фізичною здатністю до обміну, розмноження, подразливості, росту, рухливості. Мільйони клітин щодня гинуть і поновлюються. Клітини відрізняються своїми формами, розмірами і тому здатні виконувати різні, задані біологічною програмою того чи іншого органу, функції.

Життєздатність кожної клітини, виконання нею визначених їй біологічною природою процесів і функцій можливі лише у тому випадку, якщо вона своєчасно отримує в належній кількості різні, у потрібному співвідношенні, харчові речовини. А це, своєю чергою, стає реальністю тільки тоді, коли у систему травлення людини надійдуть з їжею усі необхідні речовини для життя і розвитку її організму. Сукупність таких речовин отримала назву **повноцінного набору продуктів харчування** з урахуванням індивідуальних особливостей людини (віку, статі, виду праці, її умов, стану здоров'я, національних традицій тощо). Повноцінний набір продуктів харчування – це оптимальні кількість та співвідношення продуктів харчування для організму людини. Недостатня чи надмірна кількість будь-якої складової харчування неодмінно призводять до того чи іншого виду хвороби, враження того чи іншого органу людського організму, голоду і навіть смерті. Відтак живильні речовини їжі є не лише будівельним матеріалом для клітин, тканин, окремих органів та систем людських органів, а й речовинами, необхідними для незліченних біологічних, фізіологічних, хімічних, фізичних, духовних, відновлювальних процесів. Наявність повноцінного набору продуктів харчування, важливість і можливість його повсякденного споживання – це задоволення багатофункціональної нужденності людського організму.

***Нужда** – біологічно-фізіологічне явище, відчуття гострого нестатку, нужденності в чому-небудь.* Наприклад, нестача їжі фізіологічно виявляється у відчутті голоду, а відсутність в організмі потрібних вітамінів, мінеральних речовин, вуглеводів тощо призводить до відчуття болю, спричиняє різні хвороби. Звідси очевидно, що *реакція людського організму, його структурних складових на нужду в живильних речовинах їжі, води, повітря тощо – це форма прояву його внутрішніх біологічних властивостей, а потреба у цих речовинах є багатоаспектною біологічною нужденністю людини першого порядку.*

Життєдіяльними магістралями нашого організму є судини. Вони, разом із серцем, являють собою систему кровообігу і доставляють кожній клітинці потрібні їй білки, жири, вуглеводи, вітаміни, мікроелементи. Судинна система складається з трьох підсистем – вен, артерій, капілярів. У тілі людини налічується 100–160 мільярдів капілярів. Якби можна було їх витягнути в одну лінію, то довжина її сягнула б 60–80 тисяч кілометрів.

Основними речовинами, базовими для забезпечення життя і розвитку людини, її біологічного і соціального відтворення є білки рослинного та тваринного походження, жири, вуглеводи, вітаміни, мікроелементи, вода, окремі складові повітря.

Білки. В усіх існуючих на нашій планеті живих явищах, істотах присутні білки. Білок – невід'ємна, найважливіша складова будь-якого живого організму. Білки являють собою десятки і сотні простих сполук. Науці відомі 22 види амінокислот. Нуклеїнові кислоти існують двох видів: 1) ДНК, яке визначає склад білків клітини і передачу ознак та властивостей від батьків до потомства; людське ДНК загалом містить 80000 генів; 2) РНК, функцією якого є утворення характерних саме для даної клітини білків. Будь-які процеси в організмі людини відбуваються за неодмінної участі ферментів, що присутні в кожній клітинці тіла людини й керують процесами переварення їжі, окислювальними реакціями, активністю залоз внутрішньої секреції, м'язовою діяльністю, роботою мозку. А всі ферменти – це білки. Нідерландський біохімік Жерар Мюльдер відкрив наявність білкових речовин і назвав їх протеїнами, що означає “головний”, той, що посідає перше місце. Білки становлять біля 50% сухої ваги тіла організму людини: 30% білків знаходяться у м'язах, близько 10% – в кістках і 10% – у шкірі. Вони надходять в

організм ззовні, а відтак повинні бути обов'язковими складовими їжі. Клітини людського організму утворюються з білків, що поступають з їжею. Вони синтезують "новий" білок, характерний для людського організму. Існують незмінні амінокислоти, які не синтезуються в організмі і повинні надходити до нього з їжею, та замінні – ті, що синтезуються в ньому. Відповідно існують повноцінні білки, що містять усі незамінні амінокислоти, і неповноцінні, у яких відсутня одна або декілька кислот. Оптимальність співвідношення амінокислот – це визначальний чинник повноцінності білкової маси. Джерелами надходження білків в організм людини, як відомо, є їжа тваринного та рослинного походження. Наука з'ясувала, що у м'ясі міститься 14–20% білків, рибі – 13–18, сирі кисломолочному – 15–16, твердому – 22–29, яйцях – 12–14, сої – 33–34, хлібі пшеничному – 6–10, крупах – 7,6–4,9, молоці – 3–4, овочах – 0,5–6,5, фруктах – 0,2–1,5%.

Жири – найважливіша складова у харчуванні людини. Жири входять до складу кожної клітини, будь-якого органу організму людини; вони забезпечують приблизно 33% енергетичних витрат. "Згорання" одного граму жиру в організмі людини утворює 9,3 кілокалорій енергії. Середніми фізіологічними нормами жирів для людського організму на добу є: 1) для професій не пов'язаних з фізичною працею – 106 г; 2) для професій механізованих видів праці – 116 г; 3) для працівників, котрі виконують ручні і частково механізовані види праці середньої важкості – 134 г; 4) для працівників тяжкої ручної праці – 153 г. Потреба жирів залежить не лише від характеру трудової діяльності людини, але й від кліматичних умов життєвого повсякдення, віку людини. Жири за походженням і біологічними властивостями поділяються на тваринні, рослинні і штучні. Тваринними є гов'яжі, баранячі, свинні жири, тоді як рослинні виробляються із зерен сояшника, бавовни, льону, сої. Жири містяться також у молоці, рибних продуктах, горіхах тощо. Найбільш оптимальним для організму людини є поєднання в раціоні 70–80% тваринних і 20–30% рослинних жирів. Примітно, що жири виконують низку надважливих функцій в організмі людини: є незмінним джерелом енергії, беруть участь в обмінних процесах, забезпечують перебіг терморегуляції організму людини (захист від холоду чи спеки), формують жирові відкладини навколо серця, нирок, кишечника

тощо і тим самим охороняють їх від сильних струсів при падінні, ударах, катуваннях. У складі жирів містяться високо ненасичені жирні кислоти (минолова та арахідонова), які, хоч не утворюються в організмі, все ж уможливають окисно-відновні процеси, підвищують еластичність судин, виводять холестерин з організму та сприяють росту і розвитку самого організму. Жири – розчинники вітамінів А, Д, Е.

Вуглеводи – одна з основних груп органічних сполук організму. Вони являють собою єдність вуглецю, водню і кисню, є головним джерелом енергії для людського організму. Їх вміст у тваринній клітині становить 1–2%, у рослинній досягає 80–90%. В організм людини вуглеводи поступають у вигляді крохмалю, цукру тощо. Тут вони розщеплюються до глюкози, окислюються, всмоктуються і розпадаються на воду і вуглекислий газ. У процесі цих перетворень звільняється енергія як життєва дієздатність людського організму. В структурі крові людини постійно повинен бути присутній цукор у кількості 0,1%. Добова потреба людського організму у вуглеводах – 450 г.

Вітаміни (лат. "віта" – "життя") – невід'ємні складові харчування людини, які беруть участь у синтезі ферментів клітин, є складовими молекул багатьох ферментів та окремих фізіологічно активних речовин, спричинюють обмін речовин. Нині відомо про наявність, властивості та значення для організму людини двадцяти видів вітамінів. Нестача чи їх надлишок в організмі призводять до розвитку захворювань. Так, нестача вітаміну С (потреба людини в аскорбіновій кислоті становить 63–105 мг на добу) зумовлює появу та розвиток цинги, відсутність вітаміну В1 – розлад нервової системи, діяльності серця, травного апарату. Більшість видів вітамінів не синтезується в організмі людини. Нужда у них задовольняється внаслідок споживання відповідних продуктів харчування, переважно рослинного походження.

Мінеральні речовини поділяються на макроелементи та мікроелементи. До макроелементів відносяться кальцій, магній, фосфор, калій, натрій, хлор, сірка. Мікроелементами організму людини є залізо, мідь, кобальт, марганець, йод, фтор, цинк, хром. Всі вони потрапляють в організм людини разом з продуктами харчування у вигляді мінеральних солей і функціонують як невід'ємні чинники його життєдіяльності. Наприклад, кальцій – це основний складник кісткової тканини,

компонент системи зсідання крові, активатор ферментів і гормонів; магній нормалізує стан нервової системи, регулює кальцієвий та холестериновий обміни, має властивість розширювати судини, сприяє зниженню артеріального тиску. Інакше кажучи, кожна мінеральна речовина є вкрай важливою для життя, функціонування і розвитку людського організму.

Винятково значущими є також “взаємні” тіла людини із зовнішнім природним та рукотворним (виробничим, побутовим, культурним) довкіллям. Природне середовище охоплює літосферу (верхня тверда оболонка земної кулі), гідросферу (сукупність усіх вод, що огортають земну кулю), атмосферу (повітряна оболонка Землі). Австрійський учений Едуард Зюсс у 1875 році дійшов висновку про наявність біосфери. В.І. Вернадський визначав біосферу як загальнопланетну оболонку, яка сформувалась унаслідок взаємодії живих і неживих компонентів. “Біосфера, – говорив він, – це оболонка життя – сфера існування живої речовини”.

Завдяки взаємодії космічних процесів, зокрема сонячних променів, “поведінки” Землі, літосфери, гідросфери, атмосфери формується клімат Землі та її регіонів. Клімат – це більш-менш визначений режим земної кулі того чи іншого регіону. Космічні та погодно-кліматичні умови життєдіяльності людини охоплює такі складники: сонячні промені, атмосферний тиск, магнітні поля, радіацію, світло, температуру та вологість повітря, рівень опадів. Загрозливими для людини є землетруси, непомірні опади, які призводять до повенів, потужні вітри, шторми, цунамі тощо. Вони руйнують приміщення підприємств, житлові будинки, різні види транспорту, знищують та калічать людей, домашню худобу тощо.

Земна кора, гідросфера, атмосфера – це простори для проживання, природа, з якими людина співіснує та взаємодіє. Природно-кліматичні чинники впливають на її організм позитивно і негативно. Біологічними властивостями людського організму визначені допустимі межі та рівні температури повітря, вологості, атмосферного тиску, радіоактивності, напруження магнітного поля, шумового режиму, сонячних променів. І.І. Григор’єв запропонував розмежувати чотири медичних типи погоди – дуже сприятливу, сприятливу, погоду, коли організм людини потребує значних захисних засобів, несприятливу, що загрожує її існуванню.

Так, найбільш сприятливою температурою повітря для людського організму (в легкому одязі) є 19–20 градусів, без одягу – 28–30. Максимальна плюсова температура, яку здатна переносити людина, +42–43 градуси, мінімальна – -28.

Важливий погодний фактор комфорту чи дискомфорту людини – вологість повітря, тобто вміст водяної пари у повітрі. Для землян оптимальною є вологість 40–60%. Проте реально комфортні для людського організму погодні показники бувають не часто. Якщо, наприклад, температура повітря становить 38 градусів, а вологість 30%, то це гнітюче впливає на самопочуття людини. Воднораз природа її організму передбачила пристосувальні фізіологічні реакції передусім у формах хімічної та фізичної терморегуляції. Людський організм в одному випадку підключає механізм тепловіддачі, в іншому – теплозбереження. При відхиленнях від комфортних для нього умов вологості підключаються фізіологічні регулятори у формі потовиділення.

Біологічні захисні чинники людського організму є важливими, але недостатніми пристосувальними механізмами. У цьому аспекті він справді значно поступається організмам тварин. Людині довелося пройти великий історичний шлях у питаннях винаходу, виробництва та застосування штучних засобів адаптації людського організму до існуючих природно-кліматичних явищ та процесів. Скажімо, визначальними факторами, які формують потреби в одязі, взутті, житлі, теплі в квартирі тощо є клімат, погодні умови регіону, де людина проживає, біологічна реакція її організму на тепло і холод, дощ і сонце, вологість і сухість повітря, зміни пори року і т. ін. Ці зовнішні природні чинники і фізіологічна реакція на них людського організму визначають важливість продукування та використання різних видів одягу, взуття, житла. За приналежністю одяг розмежовують на повсякденний, побутовий, спецодяг, спортивний, військовий, лікарняний, обрядовий. Причому у складі цього одягу повинні бути три нашарування – білизна, костюми чи плаття, верхній одяг. Побутовий одяг має відповідати таким фізіологічним вимогам людського організму: 1) забезпечувати оптимальний підодяговий мікроклімат; гігієна як наука про здоров’я та його збереження визначає, що при температурі навколишнього середовища 18–22 градуси за С температура підодягово повітря має бути 32,5–34,5 гра-

дусів, відносна вологість – 55–60%; 2) не стискувати внутрішні органи, не утруднювати кровообіг, дихання, “роботу” опорно-рухового апарату; 3) не містити токсичних домішок. Щодо побутового та спеціального взуття, то воно призначене захищати ноги від механічних пошкоджень, охолодження чи перегрівання, забруднення, хімічних та біологічних чинників, бути зручним у використанні.

Побутове довкілля – сукупність житлових, спортивних, культурного призначення приміщень, закладів санаторно-курортного типу, комунально-побутових установ. Житло – важливіший чинник життєдіяльності людини. Воно є місцем її проживання, народження і виховання дітей, приготування їжі та харчування, виконання домашньої роботи, відпочинку, сну, сімейного спілкування, прийому гостей, навчання і головне – захисником від несприятливих метеорологічних факторів. Мікроклімат житла впливає на стан дихання, теплообміну, нервової системи. В щільно населених квартирах смертність мешканців у 1,5–2 рази вища, ніж у людей, які проживають у просторих приміщеннях, частіше виникають такі хвороби як легеневий туберкульоз, кір, скарлатина, дифтерія, кашлюк, вітряна віспа, грип.

Потреба людського організму в одязі, взутті, житлі тощо характеризує нужденність другого порядку. Аналогічними є потреби в безпеці. Людина завжди за будь-яких суспільних форм має відчувати себе захищеною, прагне не мати страху від репресивної влади, уникає всіляких видів і джерел людської агресії.

З розвитком суспільства взагалі та кожної людини зокрема з’являються пізнавальні потреби (загальна та професійна освіта, прагнення знати, вміти, розуміти, досліджувати), естетичні (прагнення до гармонії, порядку, краси, симетрії); у самореалізації (участь у суспільній праці, політичному житті, культурній сфері, спілкуванні з іншими людьми); у повазі і самоповазі (досягнення успіхів, компетентність, визнання, авторитетність); в коханні [4, с. 522].

Отже, внутрішньо багатогранна біологічна нужденність організму людини, зовнішні, зумовлені погодно-кліматичними та космічного походження факторами, характер реакцій на них організму є фундаментальними чинниками, що визначають виняткову актуальність пошуку способу виживання та розвитку людини. Ці залежності належать до споконвічних, всезагальних, позаісторичних, адже

з’являються з моменту виникнення людини і супроводжують її протягом усього філогенезу.

Організм людини наділений біологічним механізмом трансформації його нужденності в усвідомлені явища, щонайперше у потреби. Цю функцію виконує нервова система та мозок. А це означає, що будь-яке усвідомлення людиною своєї нужди є вже психологічним, духовним способом зясування нею того, чого саме їй саме зараз не вистачає. Іншими словами, це духовний процес, завдяки якому людина приймає рішення щодо того, що треба зробити, щоб задовольнити ту чи іншу нужду-потребу. А це, зі свого боку, змушує юнь здобувати освіту, професію, кваліфікацію, а відтак напрацьовувати відповідні фізичні властивості та соціальні ролі, знаходити робоче місце, постійно працювати.

Тіло людини – це сукупність не лише клітин, органів, системи органів, кісток, м’язів, тканин тощо, а й специфічних клітин – нейронів головного та спинного мозків. Людський організм наділений живою нервовою системою, психічними структурами, здатними здійснювати перебіг психічних процесів і тим самим виконувати духовні функції.

Нервова система – це регулятор і контролер “поведінки” всіх внутрішніх складових людського організму і самої людини у суспільних сферах її життєдіяльності. І ці неймовірні за складністю, незбагненні за сутністю психофізіологічні процеси нервова система здатна виконувати завдяки своїй особливій біологічній побудові. Центральна нервова система у складі головного і спинного різновидів мозку, периферійна нервова система, яка є сукупністю нервових волокон, що відходять від головного і спинного, пучки нервових волокон різної товщини утворюють загальну “інфраструктуру” нервової системи людського організму. Залежно від того, які саме функції виконують ті чи інші складові нервової системи, їх об’єднують у дві групи – соматичну та вегетативну. Перша (тілесна) регулює опорно-руховий апарат і всі органи чуття, друга (пов’язана з ростом і живленням) регулює процеси обміну речовин та роботу всіх внутрішніх органів (серця, нирок, легень, шлунку, кишечника, печінки тощо).

Органи, які забезпечують зв’язок людини з навколишнім середовищем, І.П. Павлов назвав *аналізаторами*. Основними структурними складовими аналізаторів є рецептори, провідні нервові шляхи і мозкові закінчення. Рецептор сприймає подразник і перетворює

його енергію в нервовий процес, нервові імпульси. Останні через провідні шляхи передаються в кору головного мозку.

Найменш вивченим органом людини, який має здатність отримувати інформацію, переробляти її, сортувати, аналізувати, робити висновки, зберігати у пам'яті все побачене, почуте, прочитане є *мозок людини*. Клітини мозку становлять нейрони. З моменту народження в ньому знаходиться 14 мільярдів нейронів. Кожен з них може встановлювати зв'язок з 2–5 тисячами інших нейронів. Загальна кількість нейронів у віковому вимірі має тенденцію до зменшення. Після 25 років життя щодня кількість нейронів у мозку людини зменшується на 100 тисяч.

Мозок виконує роль “керівника” всіма органами і системами органів, регулятора всіх біологічних процесів; здійснює аналіз отриманої інформації від рецепторів внутрішніх органів про їх стан і “діяльність” – від зорових, слухових, смакових, нюхових тощо рецепторів до синтезу цієї інформації; “приймає рішення” і “видає накази” та “пропозиції” щодо оптимальної поведінки людини. У головному мозку за одну секунду відбувається мільйон хімічних реакцій. За день він генерує більше електричних імпульсів, ніж усі телефони світу разом узяті.

В людському тілі нервові імпульси переміщуються зі швидкістю 90 метрів у секунду. В організмі людини розміщено близько 2000 смакових рецепторів. Людське око здатне розрізнити 10 мільйонів кольорних відтінків. Зуб – це також живий організм, загальна довжина каналів якого досягає 1 метра.

Рецептори внутрішніх органів людини, різних зовнішніх органів через нервові провідні шляхи переносять у кору головного мозку інформацію про стан надходження до клітин, тканин, органів живильних речовин, про захищеність тіла від впливу погодно-кліматичних умов тощо. Відчуття голоду, холоду, смаку відбувається не в шлунку, на тілі чи на язика, а в мозку. Язик своїми рецепторами лише йому “відомими” способами закодував смак в електричні імпульси, які надходять у відповідні сегменти мозку.

Мозок народженої людини – це “чистий листок паперу”. Водночас це й потужний орган розумових здібностей, генетично запрограмовані в ньому можливості розвиваються, вдосконалюються головно через його постійну активну “роботу”. “Праця” мозку є процесом “наповнення” його знаннями, світоглядом,

моральними чинниками, вірою, етнічними уявами, усвідомленням своєї національної приналежності, розвитком його здібностей, тобто тим способом-процесом, завдяки якому людина стає все розумнішою, компетентнішою, одухотворенішою. Мозок – це орган не лише пізнання світу, накопичення знань, а й регулятор їх використання. Всі надбання людства первинно досягнуті завдяки біологічній побудові мозку, неперевершеним можливостям розуму та енергетиці духу.

Мірилом ефективності “роботи” мозку є інтелект, котрий визначає не лише швидкість, з якою відбуваються в організмі розумові процеси, а й глибину, гнучкість процесу мислення, вірність і точність отриманих результатів. *Біологічною структурною основою життєдіяльності людини є нервова система та руховий апарат*. Нервова система виконує такі функції: 1) “збирає” інформацію про наявність в організмі потрібних живильних речовин, про стан здоров'я людини, перебіг фізіологічних процесів тощо; 2) аналізує, контролює, регулює, узгоджує всі біологічні процеси клітин, тканин, органів та їх систем; 3) “видає відповідні команди складовим організму; 4) “інформує” про стан справ у сферу свідомості; 5) є біологічною основою формування та здійснення усіх психічних процесів людини; 6) виконує керівну та регулювальну роль стосовно діяльності складових рухового апарату.

Людина, як і будь-яка тварина, наділена здатністю до рухової діяльності: переміщення тіла у просторі (ходьба, біг, стрибки, плавання), одних частин тіла відносно інших (рухи рук, пальців, ніг, голови), підтримання тієї чи іншої пози тіла. Рухова діяльність є фізичною основою та здатністю людини адаптуватися до зовнішнього природного середовища, виробничого оточення та побутового довкілля. Один із її видів – процес праці, зокрема трудовий, виробничий чи професійний. Рухи різних органів людського тіла, різноманітні їх форми стали можливими тому, що організмичним складником є руховий апарат – кісткова система (208 кісток), скелет, зв'язки і суглоби, які з'єднують кістки і забезпечують різні їх рухи, м'язи та їх волокна. Зокрема, у м'язах, суглобах і сухожиллях розміщені рухові рецептори. М'язи і волокна здатні відповідати збудженням на подразники, проводити це збудження, скорочуватися, змінювати рівень напруження тощо. Скорочення м'язів і процес протидії йому породжують

силу, під впливом якої кістки змінюють своє положення. Так здійснюються процеси руху ніг, рук, голови, переміщення тіла у просторі. Натомість *свідомість людини* – це результат-підсумок взаєморозвиткового перебігу процесів пізнання, мислення, почуттів, емоцій.

ДУХОВНІ ФАКТОРИ ВЗАЄМОДІЇ ЛЮДИНИ ТА ЕКОНОМІКИ

Розмежування й характеристика біологічних складових людини, які взаємозалежні та взаємодіють з економікою, є важливою, але недостатньою умовою з'ясування піднятої тематики. Треба також усвідомити роль і значення духовних факторів людини у взаєминах з економікою, у здійсненні її економічної діяльності.

Змістом духовного в людини є її світосприйняття, світогляд, знання, моральність. Світогляд – це система поглядів особи на природу, суспільство, існуючі умови та принципи життєдіяльності, що постає як підсумок пізнання світу, сприйняття та розуміння існуючої дійсності. Знання – обізнаність людини щодо предметів, явищ, процесів Всесвіту, котра досягається завдяки пізнавальній діяльності людини (поділяються на загальні та спеціальні або професійно-кваліфікаційні). Мораль – така система соціальних норм, принципів цінностей, яку людина сприйняла та освоїла у процесі пізнання і перетворення світ-довкілля та виявляє їх під час відносин з іншими людьми, суспільством. До суто моральних вартостей належать доброта, чесність, справедливість, гідність, сумлінність, доброзичливість, скромність, мужність, щедрість, відповідальність.

Сьогодні філософи пишуть про те, що процес продукування, зберігання, обміну та споживання духовних цінностей має безперервний характер. У суспільстві неодмінно формуються соціальні інститути, які покликані виробляти, зберігати та надавати духовні цінності (навчальні заклади, бібліотеки, інтернет, театри, клуби, музеї, заклади мистецтва тощо). Вочевидь *духовні властивості людини мають зовсім інше, ніж біологічні чинники, походження, відрізняються своїм сутнісним наповненням, виконують інші функції*. Тоді як *організм людини формується природним шляхом, є окремим, самостійним, упродовженням природи; відтак його властивості спричинені генетично*.

Духовне в людині, по-перше, має біологічну основу у формі нервової системи, спинного та

головного мозків; по-друге, їх джерело становлять зовнішні природні та соціальні явища і процеси; по-третє, вони набуваються від спілкування і взаємодії людини з природою та суспільством. Духовні властивості теж “розміщені” в організмі людини й “осідають” у ньому як біологічні явищами. Більше того, тільки через біологічні та фізіологічні механізми духовні та соціальні властивості реалізуються у різних сферах суспільного життя, розвитку, виробництва. Отож *духовне в людині – це все те в ній, що не є суто біологічним, відмінне від природного*. Відомий український мислитель Г.С. Скоровода стверджував, що *людина народжується двічі – спочатку фізично, потім і духовно*.

Знання, навички, принципи, норми поведінки, моральні та інші, власне духовні, чинники відсутні у дитини, котра шойно народилась. Вона ще не має не лише засадових духовних, соціальних, але й належно розвинених біологічних властивостей, необхідних для збереження своєї життєдіяльності. Тіло дитини є пластичним, не затверділим і неодмінно проходить біологічний процес “дозрівання”. Людське дитинча народжується немичним, беззахисним, нездатним до самостійного фізичного існування. Але природа наділила організм немовляти особливими біологічними, фізіологічними, генетичними, іншими органами і властивостями, завдяки яким воно здатне стати людиною – найдосконалішою живою істотою планети Земля, у тому числі й оволодіти прямою ходою на двох ногах, навчити руки вмінням, навичкам, складним рухам, що уможливають процес фізичної праці. Нервова система, мозок, гортань тощо – це своєрідні біологічні передумови, що дають змогу оволодівати мовами, набувати знання. Вочевидь людині природою визначений досить тривалий і складний шлях біологічного, фізичного, духовного і соціального розвитку, пристосування організму, його органів до зовнішнього середовища та соціально-економічних умов життєпотому повсякдення.

Сучасна наука доводить, що дитина привласнює елементи рідної мови, сприймає її мелодію вже під час внутрішньоутробного розвитку. Відразу після народження вона впізнає голос матері і навіть рідну мову, відтворює під час плачу її фонематичну ритміку у виконанні матері, відчуває себе безпечніше, з довірою сприймає зовнішній світ. Отож немовля зародково містить у собі всі необхідні біологічні передумови як для фізич-

ного, так і для духовного становлення [5, с. 15].

Щоб стати повноцінною людиною, біологічне дитини має наповнитись соціальним, що відбувається так само, як і в середовищі щодо тих видів тварин, у яких присутній період “виховання”. Адже природою “не передбачено”, щоб дитина “виховувалась” у середовищі вовків, собак, мавп тощо. Кожний вид роду має свій спосіб зачаття, народження, становлення, життя, відтворення чи розмноження.

Однією з рис людського організму є здатність його окремих біологічних складових “наповнюватися”, а точніше – збагачуватися соціальними чинниками, властивостями, ознаками. Духовне в людині – це біологічне, наповнене тим, що надходить до неї від зовнішнього, оточуючого її природного середовища і суспільно-економічного довкілля. Внаслідок цього в людському організмі формуються духовні виміри свідомості, почуттів, емоцій, волі, характеру, світогляду, знань, розуміння, досвіду, сумлінності, доброти, ненависті, агресивності, екстремізму, істеризму, щедрості, жадібності, порядності, чесності, хитрості тощо.

Німецький мислитель Арнольд Гелен (1904–1976) стверджував, що культура ніби запланована (передбачена) в біології людини [2, с. 357]. Біологічне “наповнюється” у людині тим і таким соціальним, яким воно реально є в той чи інший період розвитку конкретного суспільства. Причому тут духовне та соціальне – це не відокремлені, самостійні явища. Вони виникають в організмі, тому що останній здатний ними збагатитися. Духовне постійно змінюється відповідно до еволюції соціально-економічного устрою та світогляду самої людини.

У людському організмі нічого, крім біологічного, не існує. Для чогось окремого, суто духовного чи соціального, в ньому місця не відведено.* За походженням, змістом набуті властивості людини є соціальними, за “місцем розміщення”, способом прояву, механізмами функціонування – біологічними. Тома Аквінський стверджував, що людина – це єдність душі і тіла: тіло – матеріальна, душа – нематеріальна субстанція, яка, однак, може бути виявлена тільки у тілі.

Розвинуті, демократичні, цивілізовані суспільства однією з важливіших своїх цінностей проголошують таке: людина за фактом на-

родження наділяється існуючими правами і свободами. Це означає, що ці права і свободи вона отримує з моменту народження, тобто тоді, коли є ще біологічною істотою і, отже, не набула жодних соціальних ознак.

Філософія, соціологія, психологія, політекономія радянських часів дотримувалися однобічної інтерпретації сутності людини, абсолютизуючи соціокультурне спричинення її свідомості, розвитку, поведінки. Відтак основоположною в людини є соціальна складова, що визначає її сутність. Однак, як не парадоксально, всі явища і процеси людського організму, маючи природне походження, із життям постають наддоскональними. Його духовні та соціальні властивості в біологічному вимірі теж не менш дивовижні. А от за змістом – наявністю добра і зла, любові і ненависті, порядності і підступності, щедрості і жадібності, сумлінності і лінивства, таланту і сірості, жорстокості, агресивності, зверхності і доброзичливості, толерантності, лагідності – просто унікальними. Тобто характеризуються як численними позитивними, так і негативними ознаками.

Отже, біологічні і духовні складові людини у процесі онтогенезу стають фізичними та духовними здібностями до праці, які реалізуються безпосередньо у її первісно-дієвому уможливленні. Вони характеризуються певними особливостями їх суті та змісту, засобів і методів застосування, виконуваними функціями у різних сферах, явищах та формах суспільного життя, виробництва, розвитку, де людина задіює відповідні чинники та властивості своєї як біологічної природи, так і соціальної та духовної сутностей.

Економіка

Первісні люди епохи палеоліту (400–40 тисяч років до н. е.) за критеріями способу виживання мало чим відрізнялися від окремих видів тварин. Вони об’єднувалися у первісні стада, які характеризувалися випадковістю та нестійкістю. Основними формами діяльного ставлення до світу були збиральництво, мисливство, риболовство.

Шлях до економіки як способу виробництва розпочався з творчого акту: *людина збагнула про можливість загострити камінь, тобто виготовити хай примітивне, але знаряддя*

* Зазначені підтвердження відображають суто матеріалістичний погляд на природу людини, а тому є вельми проблематичними, зважаючи на те, що у її внутрішньому світі є інстанції чи сутності, котрі перебувають поза земним часпростором (несвідоме, душа, вище Я тощо). – Гол. ред.

праці. Отож камінь виявився першим природним матеріалом, який вона використала як сировину і щодо якого застосувала свою здатність до створення знарядь праці. З цього природного предмета людина виготовляла такі інструменти праці, як зубила, ножі, різці, сокири, списи тощо. **Творча думка, процес праці і предмет природи поєдналися і розпочався рух-поступ до сучасної економічної системи.**

Економіка є сферою, яка знаходиться між людиною і природою. Вона являє собою сукупність робочої сили, природних, технічних, технологічних, організаційних, соціально-економічних предметів, явищ і процесів, потрібних для виробництва матеріальних і духовних благ у формі предметів та послуг; особливу сферу соціально-економічних відносин, що відрізняється, наприклад, від політичних, правових, ідеологічних, релігійних, військових та інших складових суспільства. Економіка – це система промислових, сільсько-господарських, транспортних підприємств, закладів зв'язку, медичних, освітніх, культурних, спортивних, управлінських інституцій.

У різні галузі економіки залучаються найрізноманітніші (й у величезних обсягах) знаряддя і предмети праці, виробничі приміщення, транспортні засоби та засоби зв'язку, корисні копалини, сировина, величезні площі родючих земель і пасовищ, лісові, водні та атмосферні ресурси. Тут розміщені, постійно створюються і функціонують взаємопов'язані та взаємозалежні робочі місця різних профілів.

Основним призначенням економіки є забезпечення високого рівня якості життя людини. І це закономірно, адже людина для економіки – це не лише чинник її функціонування та розвитку, а й суб'єкт, котрого вона повинна забезпечити усім необхідним. Конституція України декларує, що людина є найвищою соціальною цінністю. Але очевидно, що це положення може бути практично реалізоване тільки через існуючі політичні, юридичні, культурні, моральні, світоглядні, релігійні, спортивні сфери соціального життя і першочергово через *економічну систему як найважливіший сегмент суспільного виробництва.*

У цьому розумінні економіка – замовник стану здоров'я, фізичної сили, освітнього рівня, професійно-кваліфікаційних здібностей, моральних властивостей людини. Для людини вона була, є і завжди буде основною, визначальною ділянкою суспільної структури щодо можливого забезпечення свого матеріального

становища, морального стану, суспільного статусу. У будь-якому разі людина перебуває у повній, всебічній залежності від економіки. Використовуючи та розвиваючи економічні складові, вона підвищує ефективність взаємодії з природою, що центрується на виробництві речей і послуг, розподілі та перерозподілі доданої вартості між учасниками цього виробництва у формі доходів, обміну та споживання.

У ринкову економічну систему людина має змогу ввійти як найманий працівник лише за умови досягнення визначеного суспільством віку і, відповідно, набуття її організмом потрібних для трудової діяльності фізичних та психічних властивостей, формування відповідних вимогам робочого місця професійних та кваліфікаційних знань, норм, умінь та навичок. Людина – суб'єкт усіх сфер суспільного життя – політики, права, моралі, релігії, культури, спорту, економіки, дозвілля тощо. У цьому сферному багатоголоссі *економіка є окультуреним довкіллям*, де кожен спроможний застосувати свої професійно-кваліфікаційні здібності, розвивати фізичні та духовні риси і забезпечувати відповідно до трудових досягнень якість свого життя. Отож очевидно, що економіка – явище природного та людського походження. Тут природа – постачальник сировини, паливно-енергетичних складових, творець дивовижних сил – біологічних, фізіологічних, хімічних, фізичних процесів. Але у створенні та розвитку економіки їй належить пасивна роль. Рушійною силою виробництва товарів і послуг, творцем і суб'єктом економічних відносин є людина.

Для економіки людина – це: 1) суб'єкт, який завдяки своїй робочій силі (фізичним і духовним здібностям) здійснює процес праці і тим самим сприяє виникненню, розвитку та постійному функціонуванню економічної системи; 2) свідомо істота, здатна до творчості і, через раціоналізаторство, винахідництво, наукові розробки, забезпечує науково-технічний прогрес, удосконалення організації виробництва, більш раціональне використання устаткування, сировини і матеріалів, палива та електроенергії, тих чи інших видів відходів, робочої сили, зменшення витрат на одиницю продукції; 3) покупець і споживач вироблених речей і послуг. Функціонуючі знаряддя праці та процес праці є двома найістотнішими джерелами створення доданої вартості.

Людина має набути фізичну силу, професію та кваліфікацію, відшукати у сфері економіки відповідне їй фізичним і розумовим

здібностям робоче місце і на існуючих ринкових засадах узгодити з роботодавцем (підприємцем, представником державної установи тощо) угоду з приводу праці та заробітної плати.

Основними інституційними сегментами соціально-економічної системи є: а) сфера формування у людини фізичних і духовних здібностей до праці, набуття нею потрібних знань і вміння, фаху та кваліфікації; б) простір пошуку робочого місця й працевлаштування; в) робочі місця; г) економічні форми та механізми організації суспільної праці, критерії доходу у вигляді заробітної плати як ціни праці; д) царина придбання потрібних для задоволення нужденності людини матеріальних та духовних благ, послуг; е) сектор споживання та використання матеріальних і духовних благ; е) відносини людини з відповідними суб'єктами діяльності стосовно акцій, облігацій, депозитних внесків, отриманих кредитів, податків тощо.

Набуті знання та вміння, потрібні для здійснення процесу праці, ставлення найманого працівника до існуючої економічної системи взагалі та окремих її складових зокрема, знарядь і предметів праці, самого процесу праці, економічних її умов є властивостями людини, завдяки яким вона входить в економічну сферу і реалізує свої здібності й домагається життєреалізування.

Людина усвідомлює важливість діяльності, а отже, й свою участь у сфері економіки, здійснює вибір виду праці, яку схильна виконувати, набуває відповідні професію і кваліфікацію, приймає рішення про місце і час отримання робочого місця, підписує з підприємцем угоду про режим праці, її інтенсивність, продуктивність, ефективність, про складові та рівень заробітної плати, здійснює процес праці, обмін доходу на товари, споживання матеріальних благ та отримання і використання послуг.

Економіка для людини є:

1) формою адаптації до реалій і сил природи;
2) основним зовнішнім оточенням її життєдіяльності; сферою, де знаходиться основна маса робочих місць;

3) довкіллям, у якому створюються матеріальні блага для задоволення потреб людей у засобах виробництва та предметах споживання, виробляються і надаються усі види послуг;

4) сферою, де створюються, розподіляються, привласнюються і використовуються всі види доходу; саме тут кожна працездатна людина має змогу реалізувати свої здібності до праці і до здійснення трудової діяльності;

5) тут забезпечується можливість кожному, хто своєю діяльністю створив частку національного багатства й отримав дохід, перетворити останній у потрібні товари та послуги;

6) основною ділянкою застосування результатів наукових досліджень, винаходів, раціоналізаторських пропозицій, а тому постає як найважливіший об'єкт політичної, правової, управлінської та інших видів діяльності державних установ, посадових осіб.

Залежність людини від економіки виникає з її зачаттям і має місце упродовж усього життя. Протягом цього періоду вона перебуває у статусі утриманця, найманого працівника (коли взаємодіє з економікою), пенсіонера.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК, ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ І ВЗАЄМОДІЯ БІОЛОГІЧНИХ ТА ДУХОВНИХ ЧИННИКІВ ЛЮДИНИ З ЕКОНОМІЧНОЮ СИСТЕМОЮ

Проблеми взаємодії людини та економіки протягом усіх епох і часів привертали увагу вчених різних галузей науки і перш за все економістів, соціологів, психологів, біологів, фізіологів, генетиків, а також найманих працівників, підприємців, різних владних структур. Економічні науки, на жаль, виявляли досить мляву зацікавленість у розробці проблем "людина – економіка". І треба визнати справедливими звинувачення з цього приводу філософів, соціологів. Наприклад, Т. Веблен (1857–1929) доречно закидав економічним наукам у відмові вважати своїм власним предметом людські дії, тобто дещо наперед більш складне, ніж горезвісне рівняння попиту і пропозиції, і критикував зведення економіки до проблеми оцінки благ, у якій сам оцінювач проігнорований.

В історичному ракурсі наявні принизливі дискримінаційні погляди видатних філософів, соціологів, економістів щодо людини праці. У законах Вавілонського царя Хамурапі (1792–1750 роки до н.е.) раби прирівнювалися до майна рабовласників. Давньогрецький мислитель Платон (427–347 року до н.е.) не відносив рабів до громадян. Аристотель (384–322 роки до н.е.) вважав, що причиною поділу суспільства на рабів та рабовласників є природні відмінності між ними. Одні люди народжуються для розумової праці, інші – для фізичної. Раби – це живе майно, що створює блага і тим самим приносить користь.

Зневажливе ставлення до працівників демонстрували й відомі економісти класичної

економічної думки. В. Петті пропонував обмежувати рівні заробітної плати фізичним мінімумом засобів існування робітників, доводив, що якщо працівникам будуть платити вдвічі більше визначеного мінімуму, то вони стануть працювати вдвічі менше. А. Сміт, Д. Рікардо теж розглядали заробітну плату як вартість засобів існування робітника та членів його сім'ї. Причому ніхто з них навіть не намагався з'ясувати питання обсягу та різновидності потрібних для робітника засобів існування.

В економічній теорії заробітної плати економісти за об'єкти відносин між працівником та підприємцем розглядали робочу силу, її вартість; працю, її кількість та якість; людський капітал. Іншими словами, застосовується метод абстракції, зокрема від біологічної нужденності людини, природою визначеного мінімуму в її задоволенні.

Абстракція (від лат. "abstraction" – "відокремлення", "залишати осторонь") – це науковий метод, який полягає у використанні лише частини із багатьох даних про те чи інше явище. Абстрагуються від другорядних чи несуттєвих для явища властивостей, залишаючи саме те, що його характеризує найбільшою мірою. Відтак важливо вірно визначити, що є головним, а що другорядним, що є суттєвим для явища чи процесу, а що – несуттєвим і, природно, що треба виділити для зосередження уваги, а що опустити, чим знехтувати.

Метод абстракції, звичайно, широко застосовується і в економічній науці. Але в даному випадку економісти абстрагуються не від другорядного, а від основного, від самого учасника виробництва – від людини. Водночас на робоче місце з'являється не робоча сила чи людський капітал, а людина як єдність біологічного, духовного, соціального. Якщо зіставити значущість останньої, особливо людини-працівника, у створенні й забезпеченні функціонування та розвитку економіки і її економічне становище, соціальний статус, то виявиться, що існує досить сумна реальність. У світі мільйони голодуючих, погано одягнених, тих, хто не має житла, хворих, неосвічених людей. Навіть у розвинутих країнах регулярно повторюються кризові явища, невід'ємними верствами суспільства є мільйони безробітних, час від часу відбуваються страйки, маніфестації, наявні грубі, агресивні форми їх придушення.

Про можливості для кожної людини якісного, повноцінного набору продуктів харчування з урахуванням її індивідуальних потреб

(інтенсивності та зовнішніх умов праці, віку, фізичних характеристик тощо) не йдеться навіть у країнах з високорозвинутою економікою. Рівень заробітної плати працівників тут є достатнім для розв'язання цієї проблеми. Але у зв'язку з ненаситними, нерідко злочинними за методами, прагненнями до збагачення, запровадженням шаленого ритму життєдіяльності, працівникам, скажімо, запропонували "швидко їжу", і результати не забарилися – персональні "тіла" почали досягати ваги до чотирьохсот кілограмів.

Сучасна економічна теорія – це поки що наука, яка "прислужує" владі та бізнесу. Макроекономіка навчає владу тому, як треба вести внутрішню і зовнішню економічну політику. Мікроекономіка розробляє і надає підприємцям практичні рекомендації щодо методів ефективного господарювання.

Важливим є також ставлення влади та підприємців до працівників. Зокрема, в Україні принципи, згідно з якими формуються доходи селян, робітників, дещо не "доросли" до рабовласницького рівня, але явно "перевершують" настанови економістів класичної економічної думки. По-перше, олігархи стали мільонерами та мільярдерами внаслідок того, що злочинним чином ошукали тих, хто створював багатства. По-друге, й сама влада має та широко використовує програму обкрадання позавладних громадян через непомірні за існуючих умов рівні для депутатів, міністрів тощо заробітних плат, високі пенсії, різноманітні "компенсації", можливості отримувати безкоштовно комфортабельні, з великими площами, дорогі квартири, нечислені пільги, закордонні поїздки задля забави тощо. Все це поєднується з неадекватними навіть для фізіологічного виживання людини споживчим коштом, кількості мінімальних заробітних плат працівників як фізичної, так і розумової праці, пенсій держслужбовців найвищих рангів.

Яскравим взірцем "якісного життя" працівників є українська реальність. На зорі третього тисячоліття мільйонам працівників владою і підприємцями визначені прожитковий мінімум, мінімальна та інші рівні заробітної плати, що не забезпечують економічних можливостей навіть для фізіологічного виживання людського організму. Для прикладу наведемо такі цифри: набором споживчого кошика передбачено для чоловіків працездатного віку один костюм (двійка) на 5 років, спортивний костюм – на 3 роки, п'ятеро трусів – на 2 роки, плавки – на 10 років, кашкет із

вовняної тканини – на 6 років, чоботи утеплені – на 5 років; для жінок виявляється достатньо одного зимового пальта на 8 років!, демісезонного пальта – на 7 років, дві нічні сорочки – на 3 роки.

Настав час, коли економічній теорії потрібно критично проаналізувати існуючі уявлення стосовно взаємин людини та економіки, повернутися до питання визначення об'єкта відносин між працівником і підприємцем, змінити своє пасивне, безвідповідальне ставлення щодо дослідження тих складових, де йдеться про економічні умови, чинники, принципи діяльності, життя і розвитку людини.

Для цього треба не обмежуватися проблемами робочої сили, праці, людського капіталу (звісно, що на рівні визначення співвідношення праці і заробітної плати без цих категорій не обійтись), але й звернутися до більш фундаментальних явищ та процесів – людини, її біологічних, духовних та соціальних властивостей. Який би елемент не був застосований у ролі об'єкта економічних взаємин між працеємцем та працедавцем – чи робоча сила, чи праця, чи людський капітал, з одного боку, і заробітна плата – з іншого, кожну з цих форм економічної залежності треба “заземлити” у біологічні, духовні, соціальні інваріанти повсякденної нужденності працівника. В іншому разі ці залежності будуть позбавлені реального “фундаменту”, своєї основи. Інакше кажучи, повне задоволення біологічної нестачі людського організму та духовних потреб суспільної особи має стати тією “економічною планкою” для влади, підприємців, самих працівників, досягнення якої визначається як основний критерій цивілізованості – правової, демократичної, соціальної та гуманної зрілості – соціуму.

Біологічні, духовні та соціально складники людини різним чином, через різні органи, своїми особливими способами взаємодіють з різними зовнішніми стосовно людини сферами і чинниками зокрема. У цьому контексті важливо з'ясувати, які саме і яким чином біологічні, духовні, соціальні явища та процеси людського організму взаємодіють з тими чи іншими складниками економічної системи, як вони задіяні в економічне довілля, які функції там виконують. І, з іншого боку, *треба дослідити значення та роль економіки у забезпеченні якості життя людини, її фізичного та*

духовного розвитку, оптимального стану людського організму, його клітин, органів, їх фізіологічних систем, духовного розвитку.

Зауважити, що біологічне, духовне, соціальне нашарування нужденності людського організму – це, з одного боку, ***“вимоги” клітин, органів, організму до їх “власника”***; при відсутності потрібних речових чи наявності структурно не якісного їх складу неодмінними наслідками є захворювання тих чи інших органів людського організму, голод, смерть; з іншого – це реальні вимоги людини до економіки, духовного часопростору та соціального довілля. *Економіка, влада, підприємці, заклади культури, духовної та соціальної сфер покликані відповісти на ці виклики.*

Розглянемо спочатку існуючі залежності між біологічними властивостями людини та економікою. *Важливо з'ясувати питання суті, місця, ролі і значення біологічних чинників функціонування та розвитку економіки, встановити, які саме біологічні властивості людини, яким чином взаємозв'язані, взаємозалежні та взаємодіють з економікою взагалі та окремими її ділянками зокрема.*

Очевидно, що існують природного характеру залежності між клітинами, їх будовою, властивостями, організмом людини та економікою. Вони полягають в тому, що кожна з клітин є життєдіальною, здатна виконувати біологічно визначені їй функції лише у тому випадку, коли економіка надасть своєчасно, кожній без винятку людині в достатній кількості та високої якості, до того ж у належних пропорціях, споживчі речовини, предмети, послуги. У цьому аналітичному розрізі основними біологічними формами взаємозалежності між людиною та економікою є принаймні дві: 1) суть і структура біологічної нужденності спричиняє обсяги, структуру та якості товарів і послуг, що мають вироблятися у сфері економіки (наприклад, існує уприроднена залежність між складом крові людини та збалансованістю харчових продуктів, джерелом яких є сільське господарство, харчова промисловість, зовнішня торгівля); 2) біологічно глибинна нужденність є основним чинником, що, як не парадоксально, у кінцевому підсумку визначає формування галузей народного господарства окремих держав та світової економіки.

Біологічні науки (фізіологія, психологія, медичні науки тощо) давно вже визначили,

скільки в кожному віці та при кожному виді праці потрібно щоденно людині спожити білків, жирів тваринного та рослинного походження, вуглеводів, вітамінів і мінеральних речовин, в яких овочах, фруктах і в яких кількостях вітаміни та мінеральні речовини знаходяться. Ось тільки економічним наукам, на жаль, до цього не має ніякого інтересу.

Іншою за суттю та формою взаємозалежністю, тепер уже між біологічним та духовним людини й економічною системою, є співвідношення між працею та заробітною платою. Біологічними чинниками тут постають фізична сила, стан нервової системи, вміння, навички, генетична схильність до творчої чи механічної праці, а духовними складниками – знання, досвід, працелюбство, сумлінність, моральність. Важливо також, щоб уміння, навички, знання, досвід тощо кореспондувалися і перебували в гармонії з вимогами робочих місць.

Кожне з цих та багато інших, тут не названих, біологічних явищ і процесів виконує у взаємодії з економікою свою особливу і водночас спільну з іншими явищами та процесами роль. Істотно те, що біологічні, духовні та соціальні властивості людини є такими за своїми суттю і змістом, завдяки яким вона виявилася здатною: а) створити економіку як форму адаптації до сил природи, “розмістити” її між собою та природою і постійно здійснювати своєю працею процес виробництва необхідних для життєдіяльності речей і послуг; б) сформувати економічну, духовну та соціальну системи свого індивідуального і суспільного життя й розвитку; вибудувати таку галузеву структуру суспільного виробництва, котра була б спроможною виробляти товари та послуги, здатні задовольнити нагальні потреби людини.

Об’єктивно визначений такий алгоритм взаємодії людини й економіки: 1) виникнення гострої нужденності організму людини; 2) формування нею фізичних і духовних здібностей до праці; 3) процес праці з метою виробництва важливих для суспільства речей чи послуг і створення таким чином своєї частки доданої вартості; 4) участь громадян у сферах розподілу, обміну та споживання товарів, послуг, засобів.

У різноманітних життєвих ситуаціях та процесах людина задіює відповідні чинники й властивості, постає у різних іпостасях. Її біологічне, духовне, соціальне об’єктивно знаходять реалізацію щонайперше у таких сферах та процесах ринкової економічної системи: а) у галузі праці і виробництва різних

предметів та послуг; б) у царині розподілу створеної доданої вартості; в) у процесах обміну; г) на стадії споживання. В кожній із цих сфер людина набуває відповідного статусу і виконує різні функції:

– у сфері виробництва вона стає найманим працівником, основною функцією якого є здійснення процесу праці;

– як власник одного із видів економічного ресурсу і, відповідно, творець частини доданої вартості він природно є претендентом на привласнення заново створеної частинки багатства, а це означає, що у сфері розподілу найманий працівник отримує дохід у формі заробітної плати;

– у сфері обміну людина праці позбавляється статусу найманого працівника і набуває статусу представника попиту (платоспроможного суб’єкта) – покупця предметів споживання та речей довготривалого використання, різних видів послуг, акцій, облігацій, суб’єкта заощаджень;

– у сфері споживання людина набуває статусу споживача; саме тут відбувається процес харчування, використання одягу, взуття, головних уборів, житла, побутових приладів, різних видів транспорту, зв’язку тощо; причому процес споживання виконує дві основні функції – задоволення біологічної нужденності організму людини, широкого кола соціальних і духовних її потреб і споживання створених предметів та послуг і тим самим формування умов для подальшого розвитку виробництва, розподілу, обміну та споживання.

Економічна система – це неоднорідне явище. Вона упредметнена не лише різними робочими місцями, підприємствами, закладами, галузями виробництва товарів та послуг, а й різними сферами економічних відносин, зокрема, відносин виробництва, розподілу, обміну, споживання. Створити довкілля для якісного життя людини – означає перш за все забезпечити для організму, його складових оптимальні природні, економічні та соціальні умови життєдіяльності. Для України – це рух поступ від процесу деградації економіки, влади, громадян до процесу забезпечення їх розвитку, досконалості, самореалізації.

Противниками біологічних підходів до проблем взаємозв’язку, взаємозалежності та взаємодії людини та економіки були, є і будуть влада і підприємці, котрі не зацікавлені у “соціальній планці” повного забезпечення біологічних потреб громадян країни. Підприємці проти, тому що це є “посяганням” на певну

частину доданої вартості, яку нині привласнюють саме вони, а українська влада – через свої нездатність і небажання здійснити будь-що корисне для людей взагалі і найманих працівників зокрема. В економічному плані вона є злочинною стосовно робітників, селян, інтелігенції, адже неодноразово, різними методами, з допомогою механізмів приватизації, інфляції, штучних змін у співвідношенні курсів валют тощо, їх ошукувала, створила і впровадила всезагальну чиновницьку систему здирництва через корупційні схеми. Отож *економіка – це сутнісно системно-інтеграційна дія певним чином долученого до суспільного виробництва людського фактору.*

1. Біблія. – К.: Українське біблійне товариство, 1994. – С. 1.
2. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія. – Київ, Академвидав, 2008. – С. 354.
3. Костюк Г.С. Избранные психологические труды. – М.: Педагогика, 1988. – С. 80.
4. Жалко-Титаренко В. Відповіді на запитання з проблем “визнайте врешті силу Бога” // Експрес. – 07.01.2010. – С. 5.
5. Маклаков А.Г. Общая психология. – СПб.: Питер, 2002. – С. 522.
6. Павлик Лариса. Якою мовою плаче малюк? // Експрес. – 12.11.2009. – С.15.

АНОТАЦІЯ

Буян Іван Васильович.

Біологічне, духовне, соціальне в людині як чинники економічної системи.

Економічна теорія практично абстрагувалась від людини, особливо від її біологічних властивостей. Для неї основними (і, на жаль, єдиними) категоріями є людський ресурс, людський потенціал, робоча сила, людський капітал, праця, заробітна плата. Причому економістів-науковців “сьогодні”, як і “вчора”, не дуже бентежить те, що і в ХХІ столітті для більшості українців національна економіка не забезпечує навіть фізіологічного виживання. Для того щоб вижити, їм доводиться вишукувати інші джерела. Натомість філософія, соціологія, психологія виділяють три основні складники людини – біологічний, духовний, соціальний. У статті з’ясовується роль, значущість і функції цих складових-чинників людини у формуванні, функціонуванні та розвитку економіки як соціосистеми. Виявляється, що структура біологічної нужден-

ності людського організму є визначальним фактором, детермінантом галузевої та внутрішньогалузевої організованості економіки. Духовні властивості людини, її руховий апарат діють як чинники формування фізичних та розумових її здібностей до праці. Досліджені також й інші форми та аспекти взаємозалежності і взаємодії людини й економіки.

АННОТАЦИЯ

Буян Иван Васильевич.

Биологическое, духовное и социальное в человеке как факторы экономической системы.

Экономическая теория практически абстрагировалась от человека, особенно от его биологических свойств. Для нее основными (и, к сожалению, единственными) категориями являются человеческий ресурс, человеческий потенциал, рабочая сила, человеческий капитал, труд, заработная плата. Вместе с тем философия, социология, психология выделяют три основные составляющие человека – биологическая, духовная и социальная. В статье объясняется роль, значимость и функции этих составляющих человека в создании, функционировании и развитии экономики как социосистемы. Оказывается, что структура биологических потребностей человеческого организма является определяющим фактором отраслевой и внутриотраслевой организованности экономики. Духовные свойства человека, его двигательный аппарат действуют как факторы формирования физических и умственных способностей к труду. Исследованы также и другие формы и аспекты взаимодействия человека и экономики.

ANNOTATION

Buyan Ivan.

Biological, Spiritual and Social in a Human Being as the Factors of Economic System.

In the article the role, importance and functions of the main components of a person – biological, spiritual and social – in the forming, functioning and development of economics as socio-system are analyzed. It has been set up that the structure of a biological requirement of a human organism is a crucial factor, which is determinant of the branch and inter-branch organization of economics. Spiritual peculiarities of a human being, its motive apparatus acts as the factors of forming of physical and mental capability to work. The author also has investigated some other forms and aspects of inter-independence and interaction of a human being and economics.

Надійшла до редакції 25.03.2010.